

Hľadanie nového modelu opisu slovenského romantizmu

Rafał Majerek

Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków
rafal.majerek@uj.edu.pl

Problematika romantizmu v slovakistickom literárnovednom výskume, ako v domácom, tak aj v zahraničnom, má výnimočné postavenie, čo je pochopiteľné vzhľadom na rolu, ktorú romantizmus zohral v dejinách slovenskej literatúry a kultúry. Napriek množstvu monografických prác, štúdií a článkov, ktoré vychádzali z rôznych teoreticko-metodologických prístupov, rozličným spôsobom hierarchizovali a interpretovali dostupný materiál, sa slovenský romantizmus stále zdá byť do istej miery zahalený, nedostatočne poznaný a opísaný, a preto ho stále môžeme považovať za aktuálny vedecký problém. Jeho monolitická, homogénna predstava, rokmi kanonizovaná a z propedeutického hľadiska užitočná fikcia, sa dnes rozhodne javí anachronicky, čo všeobecne uznávajú aj literárni vedci. Hľadanie nových ciest vo výskume naďalej pokračuje. Potvrďuje to aj kolektívna monografia *Slovenský romantizmus: Synopticko-pulzačný model kultúrneho javu*, ktorú pripravili Peter Zajac a Ľubica Schmarcová v spolupráci so slovenskými a s poľskými odborníkmi, venujúcimi sa dlhé roky problematike romantizmu. Publikácia predstavuje poslednú časť v rade kolektívnych monografií, ktoré vznikli v rámci grantového projektu *Dizkurzivita literatúry 19. storočia v česko-slovenskom kontexte*, realizovaného na Juhočeskej univerzite v Českých Budejoviciach a v Ústave slovenskej literatúry Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Predchádzali jej nasledovné tituly: *České literární romantično* (ed. Dalibor Tureček, 2012), *Český a slovenský literární parnasismus* (eds. Aleš Haman a Dalibor Tureček, 2015), *Konfigurácie slovenského realizmu* (eds. Marcela Mikulová a Ivana Taranenková, 2016), *Český a slovenský literární klasicismus* (eds. Dalibor Tureček a Peter Zajac, 2018).

Jedným z dôležitých kontextov, v ktorom je možné čítať prezentovanú monografiu, vyznačuje okruh aktuálnych, otvorených otázok, týkajúcich sa súčasných modelov literárnohistorického výskumu. O úpadku dejín literatúry písal už v roku 1970 René Wellek v príspevku *The Fall of Literary History*, a ich vedecké postavenie bolo v poslednom polstoročí niekoľkokrát z rozličných pozícií spochybňované.¹ Viera v možnosť vypracovania metódy, akceptovateľnej väčšinou vedeckých bádateľov, sa zdá, samozrejme, utopická, dnes ide skôr o nájdenie teoretických rámcov a metodologických prístupov, prijateľných aspoň v rámci istej interpretačnej komunity. Úsilie

1 Pozri bližšie: Walas, Teresa: *Czy jest możliwa inna historia literatury?*. Universitas, Kraków 1993.

tohto druhu dokumentuje aj prezentovaná monografia. Jej rozdelenie do dvoch častí *Prolegomena* a *Argumentum* napovedá, že autori sa budú venovať zároveň teoreticko-metodologickým a všeobecným otázkam, ako aj konkrétnym prípadom, na ktorých sa budú usilovať poukázať v praxi na možnosti využitia navrhutej koncepcie. Synopticko-pulzačný model, ktorého hlavné znaky P. Zajac charakterizuje v úvode a kapitole *Model slovenského romantizmu* (ňou začína prvá časť monografie), nadväzuje na jeho skoršie práce (*Existuje čosi ako pulzačné dejiny literatúry?*, 1993; *Literárne dejepisectvo ako synoptická mapa*, 2006; *Konštrukty romantizmu v českej a slovenskej literatúre*, 2006) a predpokladá možnosť opisu romantizmu ako premenlivého komplexu diferencovaných javov a procesov, rozličných podôb vzťahov a ich usúvzťažnenia. Kategórie dynamizmu a pluralizmu sú v tejto koncepcii kľúčové: „Synoptické procesy tvoria veľkú škálu možností, korešpondencií a koincidií v čase a priestore. Ide v nich vždy o pulzačné chvenie, o mody a tonality, prienik dvoch alebo viacerých procesov, ich mimobežnosť, dotýkanie, stýkanie, prieniky, skríženia, zazipsovania, zasunutia, prekrytia až po splynutie. [...] Sú veľmi diferencované a vyznačuje ich množstvo výrazných rozdielov, ale aj jemných nuáns“ (s. 7). Základné pojmy, spojené s novým prístupom, sú prevzaté z prác Dalibora Turečka. Ide o termíny: udalosť a dynamika primordiálnej udalosti, zákon (romantického) minima (kategória Oskára Čepana), markery, konfigurácie, faktura/kontrafaktúra. V úvodnej časti sa tiež spomínajú pojmy morfogenetické pole a morfická rezonancia, rozvinuté zase Miroslavom Petříčkom. Synopticko-pulzačná koncepcia znamená rezignáciu na lineárny výklad, striktné určené hranice a vnútornú homogénnosť, je „otvorená a štiepná“ (s. 27). Proces rekonfigurácie slovenského romantizmu sa z tohto teoretického pohľadu javí ako potenciálne nekonečný, predovšetkým ak si uvedomíme dynamické vzťahy manifestovanej a latentnej povahy romantizmu.

Vnútornú diferenciáciu slovenského romantizmu P. Zajac prezentuje v niekoľkých rovinách a v súvislosti s niekoľkými okruhmi problémov. Dynamizmus prístupu sa prejavuje v opisoch národného hnutia, procesov utvárania slovenského teritória, konštituovania jazyka, rozličných foriem aktualizácie mesianistických ideí. S vnútornou diferenciáciou sa spája aj povaha markerov (konštitutívnych príznakov) slovenského romantizmu, ktoré autor navrhuje charakterizovať v troch rovinách: „1. v myšlienkovom svete vo vnútorne rozpornom vzťahu individuálnych a kolektívnych subjektov, 2. vo vychýlení, nepokojnej romantickej emocionalite, 3. vo fragmentárnosti ako zakladajúcej vlastnosti romantickej poetiky“ (s. 43). Pozornosť je tiež venovaná základným toposom, špecifickým formám apriopriácie a latencií, ako dôležité črte slovenskej romantickej literatúry. Dôležité je, že v rámci diel istých autorov chápaných ako celok, dokonca aj na ploche jedného textu, dochádza k preplietaniu sa rôznych romantických línií, k prechodom medzi nimi.

V rovine teoretického uvažovania je koncepcia synopticko-pulzačného modelu slovenského romantizmu pozoruhodná a nepochybne inovatívna, čo je zvlášť výrazné na pozadí spomínaných a komentovaných tradičných prístupov. Podľa mňa je otázna možnosť jej aplikácie na konkrétny literárnohistorický materiál, ktorý by bol rozsahovo obširnejší ako ohraničený súbor textov. Inými slovami — problematická sa mi zdá byť možnosť opisu rozsiahleho priestoru slovenskej romantickej kultúry, ktorý by dôsledne rešpektoval takto formulované teoretické východiska, a zároveň bol aj zrozumiteľný. Pojmy markerov, morfogenetického poľa (ktoré odkazuje na charak-

teristické formy a organizáciu systému na všetkých úrovniach zložitosti) a morfickej rezonancie (chápanej ako manifestované, ale aj latentné vzťahovanie „opakujúcich sa a zároveň meniacich sa foriem, ich figurácií, konfigurácií a rekonfigurácií“ (s. 8)), istým spôsobom signalizujú perspektívu vytvorenia komplexného opisu romantizmu, ktorého charakteristika by nebola obmedzená na rovinu všeobecného opisu, aký prezentuje P. Zajac, ale ktorá by sa odvolávala na dostupné texty, vypovedala o ich udalostnej povahe, mapovala rozličné typy vzťahov, atď. Samozrejme, očakávanie tohto typu je možno len projekciou vžitých predstáv o dejinách literatúry a v kontexte monografie nie je opodstatnené, výrazne sa v nej totiž zdôrazňuje snaha vzdať sa „úsilia o celosťnosť a úplnosť syntéz“ (s. 9). Namiesto sa mi však zdá pochybnosť, či hlavne teoretické predstavenie slovenského romantizmu, ktoré má dominantné postavenie v prvej kapitole, nazhromaždenie a „pulzovanie“ termínov, pojmov, vágnych charakteristík jednotlivých javov (napr. markerov slovenského romantizmu), informácií o ich rôznych podobách, modalitách, vzťahoch atď., umožňuje pochopenie komplikovaných procesov.

V ďalšej kapitole Tibor Pichler píše o niektorých problémoch romantizmu v oblasti národnotvorného myslenia a konania slovenskej inteligencie v prvej polovici 19. storočia. Svoju pozornosť venuje predovšetkým podobe romantického nacionalizmu, reprezentovanej Štúrom, a antiromantickým osvietenským postojom Štefana Launera. V kontexte monografie, ktorej rámcom je synopticko-pulzačný model, je istým prekvapením časové obmedzenie úvah a spomenutie len určitých línií slovenského politického myslenia o to viac, že o jeho zložitosti a diferencovanosti vieme práve z doterajšieho výskumu T. Pichlera. Ťažko sa zbaviť dojmu, že prezentovaná štúdia vznikla mimo tohto teoretického rámca, čo potvrdzuje aj používanie kolektívnych kategórií „štúrovska inteligencia“ (s. 58), „štúrovskí romantickí národovci“ (s. 65). Uvedený postreh však nič nemení na tom, že táto štúdia prináša rad dôležitých poznatkov pre poznanie politických postojov v období romantizmu.

Nasledujúca kapitola, najrozsiahlejšia spomedzi literárnovedných štúdií v celej monografii, sa paradoxne nevzťahuje na nový opis otázok romantizmu, ale je prezentáciou doterajšieho výskumu, ktorý Jana Piroščáková charakterizuje v rámci dvoch základných modelov: monolitnej (homogénnej) predstavy „školy Štúrovej“, ktorej zakladateľom bol Jaroslav Vlček, a pluralitnej koncepcie, iniciovanej prácami Oskára Čepana zo 70. rokov 20. storočia. Systematický a komplexný prehľad vedeckých postojov, opis postupného rozširovania spôsobov chápania romantizmu a diskusií, týkajúcich sa jednotlivých problémov, možno považovať za veľmi cenný. Autorka na jednej strane poukazuje na prekonanú tradíciu monolitného modelu, na druhej strane zdôrazňuje zdroje inšpirácie pre aktuálny výskum, ktoré identifikuje v Čepanových názoroch.

Kľúčovou otázkou ďalšej kapitoly je mesianizmus, ktorý Lubica Schmarcová prezentuje na základe rôznych filozofických a literárnovedných koncepcií; k tejto štúdiu sa ešte vrátim, lebo k problému opisu mesianizmu, ktorý je prítomný vo viacerých textoch, by som sa chcel vyjadriť súhrnne.

Spracovaná časť *Prolegomena* J. Piroščákovou končí interpretáciou motívu zakliatej krajiny. Autorka využíva široký textový materiál a ukazuje, že alegóriu zakliatej krajiny je možné, vzhľadom na istú konšteláciu textových udalostí (ide pritom o literárne texty, jazykovedné práce, publicistiku), chápať „nielen ako jeden zo základných

motívov a markerov romantického diskurzu, ale aj ako významný uzlový bod, za-uzlujúci v sebe naoko protikladné tendencie a koncepty“ (s. 146). V štúdiu, ako jednej z mála publikovaných prác v monografii, sa dôsledne rešpektujú teoretické a metodologické východiská synopticko-pulzačného modelu. J. Piroščáková presvedčivým spôsobom dokazuje možnosť ich aplikácie v interpretačnej literárnohistorickej praxi a výrazne rekonfiguruje predstavu o slovenskom romantizme.

Otázky mesianizmu sa objavujú v niekoľkých textoch: v prvej, už spomínanej kapitole P. Zajaca, v dvoch štúdiách L. Schmarcovej: *Slovenský literárny mesianizmus ako regresívna reforma* a *Prevrstvovanie a zlomy v poézii Janka Kráľa*, v kapitole autorskej dvojice L. Schmarcová — Irena Bilińska *Štylizácie Sama Bohdana Hroboňa ako asketického mesianistu a romantického milovníka* a v práci Joanny Goszczyńskiej *O náboženstve a politike (Mesianistický projekt Michala Miloslava Hodžu)*. Rozsiahly priestor, aký je venovaný mesianizmu, dlhý čas ignorovanému, prípadne negatívne hodnotenému, čo sa zmenilo až výskumom O. Čepana, najzreteľnejšie zobrazuje zmenu v chápaní slovenského romantizmu. V súčasnej slovenskej literárnej vede sa už, ako zdôrazňuje P. Zajac, „všeobecne prijíma“ (s. 19), že mesianizmus odohral iniciátorskú rolu v procese konštituovania slovenského romantizmu, je jednou z jeho pôvodných tendencií, a situácia po roku 1849 len zvýraznila jeho isté východiskové znaky. S Čepanovou koncepciou, na ktorú nadväzujú slovenskí vedci vo vyššie uvedených štúdiách, polemizovala pred niekoľkými rokmi J. Goszczyńska, považujúca za neopodstatnené stotožnenie idey výnimočnosti národa a jeho dejinného poslania, rozšírenej v romantizme, s mesianizmom, pre ktorý za dištinktívny pokladá soteriologický (spasiteľský) aspekt, spojený s perspektívou Kráľovstva božieho na zemi.² Nebudem rekapitulovať všetky argumenty J. Goszczyńskiej, ktoré osobne považujem za presvedčivé a vedecky podložené, chcel by som len naznačiť základný dôvod, prečo niektoré z navrhovaných spôsobov uvažovania o mesianizme (prípadne odkazovania na mesianizmus) pokladám v monografii len za ťažko prijateľné. Mesianistický kontext sa tu objavuje v súvislosti s rozličnými dielami, napríklad P. Zajac píše o mesianistickom koncepte Kollára (s. 19), dokazuje, že v článkoch a úvahách Štúra, ktoré pred rokom 1848 publikoval v Slovenských národných novinách, možno „hovoriť o politickom mesianizme, spojenom s mystickým vytržením a so soteriologickou vierou v spásu slovenského národa“ (s. 27), L. Schmarcová uvažuje o mesianizme a christoslavizme Hroboňa, pri Jankovi Kráľovi zase tvrdí: „Duma' je koncipovaná ako mesianistická báseň“ (s. 185). Poukázanie na mesianizmus ako na spoločného menovateľa pre spomenuté texty sa mi zdá prinajmenšom problematické. V monografii chýba jednoznačné vymedzenie spôsobu používania pojmu, určenie jeho dištinktívnych vlastností, vytýčenie istého „mesianistického minima“. Takto zamerané úvahy som očakával predovšetkým v kapitole L. Schmarcovej, zaradenej k časti *Prolegomena*. Autorka sa však sústredila na predstavenie rôznych koncepcií mesianizmu, konštatujúc v závere: „Najširšie chápanie tohto pojmu ho vymedzuje ako špecifický druh viery či presvedčenia v exkluzívnosť a jedinečné poslanie“ (s. 120), čo ťažko považovať za heuristicky užitočnú charakteristiku, hoci samotný prehľad je v kontexte monografie bezpochybné cenný. Uznávam, že striktná definícia by mohla byť v rozpore s modelom, ktorý zdôrazňuje

2 Goszczyńska, Joanna: *Synowie Słowa. Myśl mesjanistyczna w słowackiej literaturze romantycznej*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.

dynamickosť, pulzovanie, kľzavé prechody medzi rôznymi polohami a modalitami, prekračovania, prelínania a „znovuustalovania“ hraníc atď., ale jej absencia znemožňuje nielen pochopenie, z akých dôvodov sú isté texty považované za mesianistické, ale aj prípadnú diskusiu s prezentovanými názormi.

Napriek istým pochybnostiam, spojeným i s otázkami všeobecnejšieho charakteru, už spomenuté aj ostatné prípadové štúdie prinášajú veľa nových, dôležitých a hodnotných zistení; vzhľadom na obmedzený rozsah recenzie sa pokúsím len načrtnúť ich základné myšlienky. Nasledujúce úvahy budú mať predovšetkým informatívnu podobu. E. Schmarcová na obširnom materiály textov Janka Kráľa (dumy, balady, cyklus *Dráma sveta*, resp. *Strom nesmrteľnosti*) upozornila na posuny a komplikované súvzťažnosti viacerých romantických vrstiev v poézii Janka Kráľa a na základe interpretácie textov Sama Bohdana Hroboňa ukázala ich mesianistický charakter so zretelom na mystický princíp, badateľný na niekoľkých rovinách jeho poézie. V druhej časti štúdie, venovanej Hroboňovi, sa I. Bilińska sústredila na romantické štylizácie básnika v jednotlivých obdobiach, o ktorých uvažuje so zohľadnením zamlčaných, resp. v súvislosti s romantizmom zriedkavo literárnou vedou pertraktovaných problémov, spojených s telesnosťou v jej rôznych kontextoch (aj staroby a rozkladu), intímnosťou a sexualitou. J. Goszczyńska v interpretácii dosiaľ nepublikovanej poémy Michala Miloslava Hodžu *Vieroslavín* poukazuje na spôsoby, akými básnik spája prvky politickej a náboženskej narácie v rámci mesianistickej koncepcie; aporetickosť badateľná v tomto diele je, podľa poľskej vedkyne, pozoruhodným dôkazom viachlasnosti slovenskej romantickej kultúry.

Napriek tomu, že ďalšie tri štúdie — I. Bilińskiej *Biedermeier Andreja Sládkoviča a Ideové východiská konštrukcie slovenského národno-politického priestoru v spevoch Sama Chalupku* a Aleksandry Hudymač *Epištolárne dielo Ludovíta Štúra — automytologizačné stratégie a figúry* — priamo nezapadajú do teoretického rámca synopticko-pulzačného modelu, prinášajú reflexie, ktoré možno bezpochybné považovať za isté prehodnotenia v myslení o slovenskom romantizme. Podstatné *nóvum* v prístupe k Sládkovičovej tvorbe, predovšetkým k skladbe *Detvan*, spočíva v poukazaní, ako autor na jednotlivých rovinách textu „štylizuje a inscenuje ľudovosť v meštianskom kľúči“ (s. 158) a týmto spôsobom aktualizuje biedermeirovskú estetiku. Samo Chalupka v novej interpretácii zase odmieta mýtus tisícročnej poroby a jeho ideové implikácie. Autorka polemicky voči doterajším výskumom vysvetľuje konkrétne motívy, témy, postavy a celú romantickú rekonštrukciu národných dejín, prítomnú v jeho diele. Bilińska zdôrazňuje, že v básnikovej koncepcii sa národná emancipácia nemá zakladať na anonymných ľudových hrdinoch, ale na predstaviteľoch chýbajúcej elity, zástupcoch národa, ktorí „by boli schopní anektovať a účelne využiť pre svoj národ tradície Uhorského kráľovstva“ (s. 180). Štúdia A. Hudymač je venovaná otázkam istého automýtu, vytváraného Štúrom v jeho korešpondencii, v základných znakoch totožného s mýtom, ktorý prijala a dodnes reprodukuje slovenská kultúra. V epištolárnom diskurze, najmä v listoch Jána Kalinčiaka, autorka však nachádza aj demystifikačný potenciál, dekonštruujúci — do určitej miery — ustálený, monolitický obraz.

Problematike prózy sú venované dve štúdie. René Bílik v mnohých ohľadoch priekopníckym spôsobom pertraktuje otázky slovenskej romantickej prózy, skúma ju v intenciách navrhovaného prístupu v teoretických pasážach monografie, čo umožňuje „uvidieť“ romantické aj za hranicami (,zvonka‘ i ,znútra‘) striktné a *a priori* vy-

medzených literárnohistorických období“ (s. 266). Viaceré zistenia oceňujem ako inšpiratívne a významné v procese rekonfigurácie slovenského romantizmu. Spomením tu iba interpretáciu klasicistickej formy, najmä Hollého, ako realizáciu v podstate romantického gesta založenia národnej epickej tradície a úvahy, týkajúce sa zrodu romantického autorstva, ktorého znaky sú badateľné u Hollého a Kollára, predovšetkým v intencionálnom „skreslení“ historických faktov. Polemicky k doterajším výskumom pristupuje tiež P. Zajac, ktorý číta *Faustiádu* Jonáša Záborského v optike romantickej irónie, pričom jej znaky nachádza vo všetkých zložkách textu; v novej interpretácii „*Faustiáda* je zároveň moderným slovenským antimýtom a v tomto zmysle Záborského vedomou kontrafaktúrou mesianizmu, ale aj národného pragmatizmu“ (s. 303).

V poslednej kapitole sa Marta Herucová zaoberá prejavmi romantizmu v maliarstve na Slovensku v kontexte európskych umeleckých tendencií, poukazuje na základné tematické okruhy a vývinové línie; cenným doplnením štúdie sú reprodukcie viacerých diel. Význam tejto práce vidím nielen v jej informatívnej hodnote, ale aj v istom prelomení predstavy slovenského romantizmu ako takmer výlučne „filologického“ kultúrneho javu.

Napriek istým výhradám, či skôr otvoreným otázkam, týkajúcim sa hlavne aplikovateľnosti modelu v širšom rozsahu, t. z. na celý romantický diskurz pri súčasnom udržaní jasnosti a zrozumiteľnosti výkladu a spôsobov používania pojmu mesianizmus, považujem monografiu rozhodne za jednu z najdôležitejších udalostí v slovenskej literárnej vede posledných rokov. Aj keď nie všetky štúdie vychádzajú zo synopticko-pulzačnej koncepcie, nie všetky využívajú jej teoretické rámce a pojmoslovie, bezpochyby všetky sledujú ten istý cieľ, a to rekonfiguráciu slovenského romantizmu, ktorý sa javí v nových interpretáciách ako jav, vďaka svojej vnútornej diferencovanosti a nejednoznačnosti oveľa zaujímavejší, než by sme mohli predpokladať na základe jeho monolitných deskripcií. Viaceré štúdie sú čiastočnou prezentáciou výsledkov niekoľkoročného výskumu, realizovaného aj mimo grantového projektu (niektoré boli už predtým publikované). V kontexte monografie však medzi textami a medzi jednotlivými problémovými okruhmi vznikajú určité vzťahy, čím aj staršie štúdie získavajú nové významy. Na záver by som chcel zdôrazniť, že monografia otvára celý rad možností ďalšieho výskumu; ide napríklad o otázku romantickosti, chápanej ako dlhodobá tendencia a jedna zo zakladajúcich vlastností slovenskej kultúry 20. storočia, či problém dôvodov forklúzie — vytesňovania istých textov v období ich vzniku, ale aj v neskorších literárnohistorických prácach. O využití samotného synopticko-pulzačného modelu ako dôležitého teoretického rámca by sa dalo produktívne uvažovať nielen v súvislosti so staršími obdobiami, ale, podľa mňa, aj vo výskume literárneho diskurzu po roku 1989, napríklad v kombinácii s teóriou literárneho poľa Pierrea Bourdieua.

AD:

Peter Zajac — Lubica Schmarcová a kol.: *Slovenský romantizmus. Synopticko-pulzačný model kultúrneho javu*. Host, Brno 2019. 431 s.